

УДК 911.52+910.4.796.5

ДО ПИТАННЯ ДОСТУПНОСТІ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Коржик В.П.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

У статті розглядаються проблеми реальної доступності природно-рекреаційних ресурсів в процесі розвитку рекреації. З позицій ландшафтно-екологічного та історико-географічного підходів критично аналізуються існуючі методики оцінки природно-рекреаційного потенціалу (ПРП). Акцентується увага на 4 аспектах доступності: фізичній, ресурсно-екологічній, ментально-психологічній та юридичній. Наголошується на необхідності внесення коректив в методики оцінки ПРП.

Ключові слова: природно-рекреаційні ресурси, ландшафтно-екологічний та історико-географічний підходи, доступність рекреаційних ресурсів, природно-заповідний фонд.

Природно-ресурсний потенціал – поняття суто відантропічне і історико-географічне, оскільки в ході еволюції людини соціальної спектр залучення природних ресурсів до сфери її життєдіяльності постійно зростає і обумовлюється соціально-економічним, технологічним та ментально-гуманістичним рівнем розвитку суспільства. Поняття рекреаційних ресурсів більш широке, ніж природно-рекреаційних, адже крім природних об'єктів до них включають будь-які інші види речовини, енергії та інформації, які є основою функціонування, стабільного існування, розвитку рекреаційної системи. Вони є головною передумовою формування специфічної галузі господарства - рекреаційної.

В останні десятиріччя з'явилося багато публікацій по тематиці досліджень природно-рекреаційного потенціалу як такого та конкретних регіонів зокрема. В контексті рекреаційної географії в одних випадках дане поняття є передумовою для організації рекреаційної діяльності на певній території, в інших – максимальною продуктивною спроможністю рекреаційних ресурсів, яка може бути відображена в їх пропускній спроможності, рекреаційній ємності та навантаженні [1, 2, 6, 7, 11, 13]. Зміст рекреаційного потенціалу розкривається у процесі оцінювання рекреаційних властивостей ландшафтів, що може здійснюватися територіально чи покомпонентно (кліматичні, бальнеологічні, біотичні, водні, ландшафтні та інші види). За існуючими традиціями, рекреаційні ресурси визначаються на основі якісних та кількісних показників. Застосування кількісної оцінки передбачає застосування оціночних шкал. Найбільш використовуваними є шкали з 3-7 ступенів [1, 6, 7, 11, 12, 13], де найсприятливіші умови оцінюються найбільшим балом. Кінцевий його результат виводиться шляхом визначеної системи порівнянь за принципом паритетності, маніпулюючи лише відносним якісним визначенням зміни оцінюваних властивостей, що вкладаються в градації. Найбільш ємною при комплексній оцінці рекреаційного потенціалу виступає методика В. Мацоли [11], деталізована Д.Холявчук [13]. У природному блоці представлена оцінка естетичних якостей території, мінеральних вод, лісів, кліматичних умов, водоймищ, природоохоронних територій.

Проте спільною проблемою і недоліком майже всіх методик оцінювання природно-рекреаційного потенціалу (ПРП) є його оцінювання в рамках певних адміністративних одиниць чи природних регіонів (зазвичай, фізико-географічних районів чи областей). Якість і повнота оцінки напряму залежить від кількості та характеру вибраних показників, методика оцінювання кожного з яких також бажає вдосконалення і часто залежить від суб'єктивного підходу авторів. З поля зору випускається такий важливий аспект, як ступінь і можливість реального комплексного використання ПРП.

Тому **метою** публікації є аналіз цих методик і їх недоліків з позицій ландшафтно-екологічного та історико-географічного підходів.

Загальною теоретико-методологічною проблемою є відповідність істині оцінки дещо віртуальних та неконкретизованих понять, як естетичні, рекреаційні, гуманістичні, біоенергетичні та т.п. ресурси. Для початку слід чітко усвідомити сутність поняття «рекреація», що дослівно означає «відтворення», а щодо людини – відтворення її сил і здоров'я, тобто відпочинок. Розуміння відпочинку залежить від кожної конкретної людини, її психології, статусу у суспільстві, сімейного стану, власного рівня матеріального забезпечення, створюваного спектру попиту (натурального чи штучного) та багатьох інших, не менш важливих чинників і параметрів. Деколи ці розуміння є несумісними чи антагоністичними, проте відкидати їх не слід. 99% рекреантів хвилює не естетичність ландшафту чи його абстрагований рекреаційний потенціал, а більш конкретні побутові речі матеріального (харчового та утилітарного) характеру. Тому звужена до мінімуму вибірка показників рекреаційного оцінювання (певні кліматичні, гідрологічні, біотичні та ін. параметри), які, на думку дослідників, є загальноприйнятною, не може адекватно чітко відображати реальний ПРП, отже і пропонувані схеми формування рекреаційного комплексу. Введення до списку оцінювання нових показників, які з'являються і стають актуальними по мірі розвитку суспільства, може призвести до докорінної зміни картини регіонального ПРП. Наприклад, при розробці методики оцінювання спелеоресурсного потенціалу [8. 9. 10] та надання йому відповідної «ваги» структура ПРП Середнього Подністер'я чи гірського Криму неодмінно зазнає відчутних змін та територіального перерозподілу.

Комплексність оцінки загального ПРП повинна передбачати також сумісність можливості практичного використання оцінюваних параметрів. В разі порайонної оцінки структури ПРП у більшості випадків інтегральна оцінка «розпорошується» рівномірно по всій площі регіону, в той час як в натурі можливість комплексного (раціонального) використання звужується до розмірів власне безпосередніх об'єктів оцінки. Наприклад, при оцінці ПРП Середнього Подністер'я за стандартною методикою [13] Товтровий район з екзотичними скельними утвореннями отримав низько-привабливу естетичну цінність, натомість найкращим за ландшафтно-рекреаційним потенціалом опинився суміжний Кельменецько-Сокирянський район і лише завдяки найтривалішому періоду комфортної температури повітря (понад 18-20°C) та води у Дністровському водосховищі. Проте ці кліматичні особливості варті цінності для сільського господарства і виноградарства, **а для рекреації** - лише при наявності поруч водного плеса і лише у вузькій зоні каньйону (5 – 10% площі

району), а не високих терас і ксероморфних вододільних місцевостей (решта 90 – 95%).

Суттєвою еколого-небезпечною помилкою всіх методик є ствердження, що високий рівень заповідання території визначає естетичність, унікальність та природність території, а тому є одним із визначальних компонентів рекреаційної привабливості (атрактивності), і що природно-заповідні об'єкти виступають маркерними місцями вибору рекреації. По-перше, далеко не всі об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) відрізняються від суміжних ландшафтів за естетичними якостями і перцепційністю, а тому не можуть бути визначальними компонентами естетичної привабливості, бо у принципі їх виділення закладені зовсім інші підходи і філософія. По-друге, за своїм прямим призначенням, об'єкти ПЗФ не можуть, деколи і категорично, бути безпосередніми місцями рекреації, тобто відпочинку людей. Особливо це стосується ботанічних, лісових, зоологічних, орнітологічних, іхтіологічних, спелеологічних, геологічних, гідрологічних об'єктів і територій з рідкісними чи вразливими видами і компонентами. Це – логічний і екологічний нонсенс! Рекреація можлива лише у спеціально виділених і відповідно обладнаних функціональних зонах природоохоронних територій з існуючим штатом працівників охорони і контролю (заповідники, національні парки, деякі регіональні ландшафтні парки, дендропарки, зоопарки та ботанічні сади). Для територій ПЗФ передбачено створення буферних захисних зон, проте на практиці це завдання не реалізується. Тому в існуючі методики оцінки ПРП неодмінно слід внести відповідні корективи, що може бути предметом спеціальних досліджень.

З вищезгаданих причин логічно постає супутня і важлива проблема будь-якої рекреації – **доступу** до цих рекреаційних ресурсів, на що, наскільки мені відомо, ніким увага ніколи особливо не зверталась. Доступність варто розглядати у декількох аспектах.

Фізична доступність полягає у можливості фізичного використання людиною певного виду (видів) рекреаційного ресурсу. Вона визначається характером рельєфу (пересічений складний рельєф із стрімкими схилами, зсувами, каменепадами, ущелинами, урвищами тощо, важко прохідні печери), водойм (суцільні мілини або швидко зростаючі глибини, стрімкі течії, захаращеність русел камінням чи стовбурами та т.п.), типом ґрунтів (надмірна в'язкість, заболоченість, трясовини), біоти (важкопрохідні зарості молодої порослі, колючих кущів, ліан, криволісся, надмірною кількістю різноманітних кровососів, небезпечних тварин, плазунів, павуків та представників іхтіофауни). З цих причин майже на порядок знижується рекреаційна привабливість Дністровського водосховища, оскільки в умовах глибокого каньйону зі стрімкими схилами та урвищами і всезростаючого замулення верхньої третини водойми придатними для пляжного відпочинку є лише 10-15% всього узбережжя. Не менш важливим чинником є поганий стан або повна відсутність дорожньої та рекреаційної інфраструктури, яка не дає можливості скористатись наявним ПРП.

Ресурсно-екологічна доступність визначається максимально можливою і екологічно безпечною продуктивною спроможністю рекреаційних ресурсів, яка може бути відображена в їх пропускній спроможності, рекреаційній ємності та

максимально можливого навантаженні, інакше природні комплекси зазнають значної рекреаційної дигресії, а сама рекреація втрачає свій сенс (наприклад, перевантаження Чорноморського узбережжя відпочиваючими). Зазвичай, навіть при високому значенні ПРП організація рекреації в місцях техногенного забруднення чи регулярної дії екстремальних явищ (повені, смерчі, цунамі та т.п.) стає проблематичною, якщо взагалі можливою.

Ментально-психологічна доступність в найбільшій мірі залежить від інтелектуального рівня рекреантів і контингенту «організованих» груп туристів – екскурсантів, їх психологічної здатності сприйняти відпочинок. На жаль, відчуття краси дано не кожному, а поняття прекрасного, привабливості (перцепційності) відноситься до сфери віртуальності. Відвідування печер (рекреаційне використання спелеоресурсів) можливе лише за умов відсутності клаустрофобії у відвідувачів, а купання в морях з великими хвилями і наявністю водних хижаків (акул) є привілеєм лише небагатьох серфінгістів. Те ж саме стосується альпінізму, гірського спортивного туризму, дайвінгу та інших екстремальних видів відпочинку.

Юридична доступність полягає у реальній можливості відпочинку середньопересічним громадянином і організації рекреаційного господарства в умовах приватної власності на території, фінансовій (не)доступності до рекреаційних послуг туристичних фірм, організацій, установ. Доступність буде обмежуватись наявністю територій ПЗФ, регулюванням рекреаційних запитів і потоків рекреантів з позицій дотримання санітарно-екологічних та природоохоронних вимог, і т.п. Так, масова приватизація і забудова берегів Дністровського водосховища практично не залишає доступу переважної більшості населення до власне водних ресурсів, що зводить нанівець можливість комплексного рекреаційного використання цього регіону з високим рівнем оцінки ПРП. Аналогічна ситуація виникає і на популярному Чорноморському узбережжі України.

ВИСНОВКИ

Будь-які методики розрахунків ПРП неодмінно повинні коригуватись з позицій доступності рекреаційних ресурсів до безпосереднього носія рекреації – людини. На підставі принципу доступності можуть розроблятися реальні схеми розвитку рекреаційної діяльності та формування рекреаційного господарства.

Список літератури

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 395 с.
2. Воловик В. Ландшафтознавчий аналіз рекреаційних умов та ресурсів Східного Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.геогр.н.: спец 11.00.01 “Фізична географія, геофізика та геохімія ландшафту” / В. Воловик – К, 1997. – 24 с.
3. Гродзинський М.Д. Ландшафтна екологія та «екзистенціальний» туризм / М.Д. Гродзинський // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Том 23 (62). – № 3. – Серия «География». – Симферополь, 2010. – С. 26-30.

4. Денисик Г. І. Рекреаційні ландшафти Поділля (із серії “Антропогенні ландшафти Поділля”) / Г.І. Денисик. – Вінниця: ПП “Едельвейс і К”, 2009. – 206 с.
5. Дутчак М. Ландшафтні комплекси зони Дністровського водосховища та їх рекреаційна оцінка / М. Дутчак, С. Дутчак, О. Дутчак // Річкові долини. Природа – ландшафти – людина: Збірник наукових праць. – Чернівці – Сосновець, 2007. – С.93-99.
6. Ефрос В. Рекреаційна оцінка ландшафтів республіки Молдова / В. Ефрос // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Вип. 46 - Т. 1. – С. 194-199.
7. Зорин И.В. Опыт количественной оценки восприятия образа местности / И.В. Зорин // Рекреационные ресурсы СССР: проблемы рационального использования. – М.: Наука, 1990. – С. 43-49.
8. Коржик В.П. Карст і печери Буковини. Проблеми моніторингу, охорони і використання / В. П. Коржик. – Чернівці: Зелена Буковина, 2007. – 304 с.
9. Коржик В. Комплексне використання спелеоресурсного потенціалу Буковини у контексті оптимізації регіонального природокористування / Коржик В. // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Географія. Вип. 158. / Віталій Коржик – Чернівці, 2002 – С. 54 – 72.
10. Коржик В. Ресурсно-екологічна безпека як функція історико-географічного процесу (на прикладі Буковини) / Коржик В. // Наукові записки Тернопільського нац. пед. університету. Серія: географія. Спеціальний випуск: Стале природокористування : підходи, проблеми, перспективи – Тернопіль: СМП «Тайп» / Віталій Коржик. - №1 (випуск 27). – 2010. – С. 200-206.
11. Мацола В. Рекреаційно-туристичний комплекс України / Володимир Мацола. – К.: Наука, 1997. – 165 с.
12. Стафійчук В.І. Рекреалогія. Навчальний посібник / В.І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2006. – 264 с.
13. Холявчук Д.І. Рекреаційний потенціал ландшафтів долини Середнього Дністра:/ Холявчук Д.І. // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: / 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» - Чернівці, 2011 - 20 с.
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%25D0%25A0%25D0>

Коржик В.П. К вопросу доступности природно-рекреационных ресурсов/ В.П.Коржик // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия: География. – 2011. – Т. 24 (63). – №2, ч. 2 – С. 183-187.

В статье рассматриваются проблемы реальной доступности природно-рекреационных ресурсов в процессе развития рекреации. С позиций ландшафтно-экологического и историко-географического подходов критически анализируются существующие методики оценки природно-рекреационного потенциала (ПРП). Акцентируется внимание на 4 аспектах доступности: физической, ресурсно-экологической, ментально-психологической и юридической. Подчеркивается необходимость внесения корректив в методики оценки ПРП.

Ключевые слова: природно-рекреационные ресурсы, ландшафтно-экологический и историко-географический подходы, доступность рекреационных ресурсов, природно-заповедный фонд.

Korzhyk V.P. To the question of availability of natural-recreational resources / V.P. Korzhyk // Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. – Series: Geography. – 2011. – Vol. 24 (63). – № 2, p. 2 – P. 183-187.

In clause the problems of real availability of natural-recreational resources are examined during recreation development. From positions of the landscape-ecological and historical-geographical approaches critically analyzed the existing techniques of an estimation of natural-recreational potential (NRP). Author accents the attention on 4 aspects of availability: physical, resource-ecological, mental-psychological and legal. The necessity of entering of corrective amendments in techniques of a NRP estimation is emphasized.

Key words: natural-recreational resources, landscape-ecological and historical-geographical approaches, availability of recreational resources, natural-reserved fund.

Поступила в редакцію 08.04.2011 г.